

KARÁCSONY SÁNDOR

MAGYAR NEVELÉS

Az 1943-as szárszói „Magyar Élet” táborozáson tartott
előadás

BUDAPEST, 1944.
M A G Y A R   É L E T
K I A D Á S A

Felelős kiadó: Püski Sándor dr.
Pesti Lloyd-nyomda. (Igazgató: új. Kertész Árpád.)

MAGYAR NEVELÉS

I.

Már mindjárt az maga kérdéses, mit értsünk a nevelés magyar voltán. Úgy kell-e nevelnünk, ahogy a magyar ember általában véve eddig is nevelni szokta a gyermekeit, vagy pedig van egy bizonyos fajta törvényszerűsége a nevelésnek, mely eltér a másfajta nevelési törvényszerűségektől és ez a magyar nevelés? Ez utóbbi esetben az a feladat vár reánk, hogy ezeket a törvényszerűségeket megfigyeljük, megállapítsuk, összegyűjtsük, kodifikáljuk, és úgyszólván mai kelettel kezdjünk egy újfajta nevelési módszert. Második esetben egy régóta, talán évezredek hosszú során át élő és ható családi nevelési formát installálunk be jogaiba, miközben annak érvényt próbálunk szerezni a köznevelés terén is. Azt hiszem, gyakorlati szempontból az lesz a legokosabb eljárás részünköl, egyik felfogáshoz sem ragaszkodunk mereven, hanem ahogy a szükség kívánja, érvényesítjük egyiket is, másikat is.

Még így is elhangozhatik egy igen léhűtő, vagy legalább is túlbuzgalmunkat csillapítani akaró kérdés: van-e ilvesmire egváltalában szükség? Hát nem az a magyar nevelés, ami meggyőzőleg egyenlőleg folyt már megelőzőleg szépen, több mint ezer éve? De hesegessük el magunktól ennek a kérdésnek a kísértő szelidséget. Miért, miért nem, a neveléstudomány nagy magyar művelőit mostanában s a mai időket megelőző időben egyformán nem izgatta az a probléma, mit *jelent magyarul ez a szó: nevelni*. Jól emlékszem azokra a meghatározásokra, amelyek tanár jelöltkoromban engem iparkodtak eligazítani ennek a fogas kérdésnek

az útvésztojében. Okosak voltak, minden részletre kiterjedők és sokfélék. De volt egy csudálatos közös hiányosságuk. Nem azt írták le tudományos pontossággal, ahogy csecsemőkoromtól tanárjelöltkoromig engem és a velem egykorúakat nevelték, hanem — Isten tudja mit, de valami egészen mást. Tudós és szeretett professzorom tehát minden jóindulata és jólérsütsége ellenére voltaképen adósom maradt azzal, hogy mit értünk magyarul nevelésen, s megajándékozott helyette, nem panaszkodhatom, bőkezűen és valódi értékekkel. Csak éppen úgy jártam az értékekkel, mintha beválthatatlan idegen valuta tömte volna degeszre a bugyellárisomat. Az adott körülmények között nem vehettem semmi hasznukat.

Adott körülményeim ugyanis még a hazánkban kínálkozó lehetséges alkalmak között is kiváltképen magyarok voltak. Nevezetesen: magam is magyar voltam. Az engem eddig ért nevelő hatások is magyarok közt értek. Arra is készültem, hogy későbben lehetőleg magyarokat érjenek belőlem áthatón is nevelő hatások. Mit értem ilyenénképen az osztályrészemül jutott nagyrészt német, azonkívül francia, angol, olasz és más népek pedagógusaitól származó meghatározásokkal? ...

Egészen bizonyosan magyar módra neveltek apám, anyám, két nagyapám, nagynénéim, nagybátyáim, unokatestvéreim, hiszen tiszta magyar származásúak voltak valamennyien. Magyar, sőt helvét hitvallású volt az a község és az a tanya, amelyben felnevelkedtem. Mindenki magyar, sőt mindenki református volt Földesen az én gyermekkoromban, mindössze a patikusnérói rebesgették, hogy katolikus, azt is olyan formában, mely szerint nem tudhatni azt se pontosan, meglehet, hogy csak afektál. Később Debrecenbe kerültem, annak megint a kálvinistábbik felébe. Magyarok egyébként magyar volt az egész Nagy-Debrecen, jellemző rá, hogy minden újat szomjasan váró fülem nyolc esztendőn át más német szót, mint amely a kollégiumi német órán hangzott el, nem tudott beinni benne egyetlenegy alkalommal sem. De azért nem árt ezt hangsúlyozva aláhúzni s úgy emlegetni mégsem. Mert a kollégium gimnáziumában a tanároknak a nevei is másformán hang-

zottak, mint például a magyar állam ugyanott működő főreáliskolájában. Amazokat így hívták: Karai, Szabó József, Szabó Márton, Kulcsár, Harsányi, Zalányi, Nyáry Simon, Máosai, Tóth, Révész, Kecskeméthy, Bócsy, Török, Sinká, Gulyás, Oláh Gábor, Szeremley, Halász, Nagy Zsigmond, Nagy Elek, Falábú, emezeket: Beczner, Piribauer, Jaszencsák, Zimmermann, Palugyánszky, Kovaliczky, Krisztián.

Nos tehát, a kollégiumi tanárok is magyar módra neveltek engem, hiszen maguk is magyarok voltak, magam is magyar voltam, hetven osztálytársam hétszáz kollégiumi tanulótársam nemkülönben. Tudós és szívem mélyéből őszintén szeretett pedagógiai professzorom azonban sohasem fejtegette, emlegette előttünk nevelésünk módját, sajátosságait úgy, mintha ez a nevelési mód és sajátosság éppen magyar voltával tért volna el más nevelési módoktól és sajátosságoktól. Annyira nem cselekedte ezt, hogy bennem majdnem meg is fogamzott két — mai eszemmel tudnám már, de akkor honnan álmodihattam volna, hogy — balhiedelem. Az egyik, mintha úgy nevelni, ahogy minket neveltek, félrenevelés lenne. A másik, mintha a nevelésnek csak egy módja lehetne helyes, s mert ahogyan minket neveltek, az ettől az egyetlen helyestől eltér, ezért helytelen, ezért kell az egyetlen helyesnek a meghatározását és elsajátítását az egyetlen megtanulni jól.

Ebből a szempontból tehát föltétlenül probléma és problémául vethető fel megkérdeznünk, mit tart a magyar ember nevelésnek, és hogy viszonylik a magyar lélek nevelői magatartása a nevelésnek ahhoz az elméletéhez és gyakorlatához, amely mai napság a magyar egyetemeken és iskolákban él.

II.

Van azután, még mindig meglehetősen a felületen, egy másik probléma is. Azok a nálam jóval vagy kevéssé idősb emberek, akik engem és generációmat nevelték, magyaroknak; magyarok voltak ugyan, de nem mondhatnám, hogy ugyanilyen bizonyossággal tizenkilencedik-

századvégiek vagy huszadikszázadelejek lettek volna. Ifjú-, sőt gyermekkorom óta él bennem a sanda gyanú, hogy nem arra neveltek, ami azután, mikor felnőttem, valóban is bekövetkezett. Elevenen emlékszem azokra a vitákra, amelyek annyiszor megterültek családi asztalunk fölött, s szinte havonként ismétlődtek. Különösen a sörkereskedő nagybátyám hányta szemére gyakran gazdálkodó édesapámnak, hogy nem érdemes a földdel bajmódní. Issza szomjasan az emberi verítéket a föld, s alig ad valamit a teméntelen fáradozásért. El kell adni a fél, legfeljebb másfél percentet jövedelmező katasztrális holdakat, s biztos értékpapírosokat kell vásárolni az áráért. Attól fogva az az egyetlen fáradtságérzése az embernek, amit a kuponok levágásával esetleg járó izomláz okoz. Abba még nem halt bele egyetlenegy részvényes sem. Jómaga, fővárosi ember lévén, ezt is cselekedte apai örökségével. Kapott is a tőkájéért a végén annyit, hogy mikor felvette, éppen kitélt belőle a villamosjegy ára nemcsak odamenet, de még visszafeléjővet is. Édesapám passzionátus gazda volt, ezért aztán nem követte példáját. Abból azonban világért sem csinált titkot, hogy maga se tartja magát ezért a makaeszkodásáért valami túlságosan bölcs, okos és belátó embernek. Ugyanilyen tanulságos, hosszú élet kölcsönözte bölcs szülei féltő szeretettel óvtak bennünket a csatangolásoktól, pláne, ha még testi töredelemmel voltak párosulva. Hogy is sejhették volna, hogy közülünk a legfiatalabbak éppen csak ha megkezdik tizennyolcadik életévüket, s máris nyakukba szakadhat a frontélet minden viszontagsága és önálló iniciatívát követelő életformája.

Nemcsak az irányító elvekre emlékszem híven és részletekbemenően. Arra a heves ellenkezésre is emlékszem, amelyet ezek az elvek kiváltottak belőlünk, fiatalabbakból. Csudálatosképen nem értettünk a földi javak teaurálásához, és szinte ott zúgott már az idegeinkben a reánk várakozó későbbi négy-öt-hat esztendő. Szüleink szemében léhák, bohémek, pazarlók voltunk egyfelől, másrészt világcsavargók és cigányéletkedvelők. Valójában pedig készültünk olyan életre, amelyről szüleinknek, nem érvén addig olyan komoly háborút,

melyben nemzetünk is résztvett, sejtelmük is alig lehetett.

Két nagy tévedésben leledzettek szegények, így cselekedvén. Tapasztalatokban megőszülve nem gondoltak arra, hogy tapasztalataik a XIX. század hatvanas, hetvenes, nyolcvanas és kilencvenes éveire, no meg a XX. század első évtizedére vonatkoznak, s nem föltétlenül érvényesek tanulságaik a XX. század egész első felére. Másik tévedésük az volt, hogy gyermekjeiket és ifjaikat eo ipso tökéletleneknek, magukat ellenben tökéleteseknek gondolták. Pedig szerfölött relatív látásmód az ilyes. Adva van két puská, egyikben hat töltés, másikban csak egy. Vajjon melyik a tökéletesebbik? Két ember közül hasonlatosképen: az ifjú ember, aki még nem lőtte el töltései javát, vagy az öregebbik, aki legfeljebb még egyszer-kétszer ha célba találhat a földi lét során? Bizony, az öreg a tökéletlenebbik fél. Ha az ellenkezőjét állítaná, mondván, kérem, én az életemet a lehető legtökéletesebben töltöttem el, már maga ez az állítás olyan tökéletlen beszéd volna, hogy nem volna érdemes a meghallgatásra. A fiatalabbik meg, legalább is lehetőségei szerint még, élhet tökéletesebben ott, ahol a másik már csak elrontott életének kudarcain borong.

Nem tudom, nem itt kezdődik-e valahol nevelő magunktartásának magyar módja, ahogy nem tudjuk, nem bírjuk magunkat gyermekeinkhez képest tökéleteseknek érezni. Hiszen ha mi tökéletesek volnánk, már be is, fejeződhetnék velünk a világtörténelem. Különben sem lehetek saját személyemben az egyetlen tökéletes ember. Osztályomban hetedmagammal tanítók, azok is mind tökéletesek. Valószínű, hogy a bé-szakaszban oktatók is azok. Ha kimegyek az utcára, csupa magamnál is tökéletesebbekkel találkozom, hiszen nekem, a tanárnak, jószerint csak a diákok köszönnek előre. Szinte lehetetlen, hogy ezek a most élő nagyon tökéletes emberek ne hoznák rendbe a világot. Mégis mit látunk lépten-nyomon? A nevelési elvek egymásnak is, maguknak is ellentmondanak. Minduntalan előlkezdik a tökéletesítést. Ezzel szemben a nagyon tökéletes, legjobb jelenlegi világgal tökéletesítik a nagyon tökéletlen ezután való világot, a holnap világot.

Ez az eljárás megint problematikus. Mihelyt XX. századi látásmóddal közeledem hozzá, már is szkepszist kell, hogy érezzék összes eredményei iránt. Kétségek gyötörnek. Az-e az én igazi dolgom, hogy a magam csalhatatlan igazságait kolportáljam? Miért érzem akkor ifjúiságom idején akkora averziót apáim csalhatatlan igazságaival szemben? Nem nyílt azóta az egész emberiségnek valahogy kijebb a szeme? Vajjon nem az ellenkező volna-e tulajdonképeni kötelességem? Őszinte gyónásféle: Egészen bizonyos, fiaim, hogy nem jutottam el a végső megoldásig. Csak az a baj, hogy gyarló ember létemre nem tudom ezt magamnak be is bizonyítani. Azért közlöm yeletek mindazt, garnit én látok, és ahogy azt a tudomány mai állása mellett, jelenlegi eszközeivel és, módszereivel az emberiség legjobbjai látják. Hátha ti tovább juthatnátok, ha egy kicsike kis lépéssel is, s bebizonyíthatnátok, hogyan és miben tévedtünk mi.

Ebből a második szempontból tehát az a probléma: hogy viszonylik a XX. század nevelési gondolata a nevelésnek ahhoz az elméletéhez és gyakorlatához, amely mai napság a magyar egyetemeken és középiskolákban él.

III.

Mindezek azonban apró hibácskák volnának. Kiforná magából a magyar nevelés maga erején könnyen. Az élet a maga könyörtelen realitásával segítene. Elvégre magyarok élnek Magyarországon mégis, és ma van ma éjfél óta szakadatlanul. A ma praktikus szükségletei rákényszerítenék apródonként az iskolákat, hogy életszerűen viselkedjenek benne. A magyar lélek is érvényesülne tíz-húsz esztendő múlva még akkor is, ha nem nagyon akarna, nem igen merne, és alig-alig tudna egyébéként. Az első világháború vége óta magunk portáján és magunk kenyerén élünk. Hovatovább mindinkább átmegy még az idegeinkbe is, hogy magunk urai lettünk.

Van azonban annak a fajta magyar nevelésnek, melyben a mi generációnk felnőtt, egy harmadik-féle fogatkozása. Erre aztán már minden béketűrésünk és

derülátó alaptermészetünk ellenére is rá kell mondanunk zordon komolysággal, hogy öreg hiba. Elkeresztelnem nem nagyon akarózik, megpróbálom pontosan leírni.

Két végzetes következményében tükröződik legtanulmányosabban. Bizonyosan mások is tapasztalták már rajtam kívül, hogy egyetemet és középiskolát hagyott nadrágos embereink nem valami büszkék iskolákban szerzett kultúrájukra, és nem valami égő buzgalommal fára-llóimiaknämrak sem a gyakorlásában, sem a gazdagításában. Sőt, Uram bocsa, még a pusztá megtartásában sem. Széles e világon sehol másutt nem találkoztam ú. n. „végzett” emberekkel, akik azzal kérkedtek volna, hogy mindent kiizzadtak, amit gyermek- és ifjúkorukban ügygyel-bajjal beléjük töltögettek gondos és szerető öregjeik, csak nálunk. Művelt köreink már nem is árasztják a légkört, hanem pusztító-Nemereként viharozzák maguk körül a nagy tanulságot, hogy az ember tanul-tanul a tanintézetek padjaiban hosszú esztendőkön át, de annak, amit ott magábaszedett, kint az élet harcmezején nem vehetni semmi hasznát. Majd csak odakint, gyakorlatból fogja elsajátítani ki-ki mindazt, amire komolyan szüksége lesz. Az idebent gyűlt gezemice meg csupán virtuskodni jó. Vagy azt mutogathatom, hogy milyen jól megmaradt az eszemben mindmáig, noha semmire sem való (hiába, mégis jó eszem van nekem, no). Vagy arról vizsgázom minduntalan, milyen alaposan elfelejtettem közben a legeslegapróbb részleteit is (hiába, mégis ökonomikus eszem van nékem, no. Kiveti magából, amire az égvilágán semmi szüksége nincs.)

Beborozott kompániákban találkozhatni mind a két típussal elégszer. A „jóeszű” már éjfél előtt jelentkezik magától, keresni sem kell valami szorgosan. Elmondja a fél Vergiliust „kivülről”, az Odisszeiából is tud egynéhány száz sort. De a „kis-Beöthy”-t is tudja még elég folyékonyan. A koszinus-tételt nemkülönben. (Le is vezet, ha papírt meg ceruzát kerít neki valaki nagyhirtelen.) Hát még a növények latin neveit. Taraxacum officinale: gyermekláncfű, ugyebár. Cucurbita pepo, a te fejed, kérlekalássah. És tudjátok-e még, feleim, kik voltak a ghuelfek és kik a ghibellinek? Plagál-zárlat pedig az én gyenge ifjúságom idején az volt, mikor a végső

tónika-akkordot nem a domináns előzte meg, hanem a szubdomináns. Így van ez, drága barátaim, azért, hogy én mai napig csak egy rongyos falusi adóügyi jegyző maradtam.

— A másik típus szemérmes, s jóval éjfél után hallatja szavát legelőször. De aztán bátorságra kap, s egyre sürgetőbben nyaggatja az adóügyi jegyzőt, hogy kérdezzen. Fogadjunk, édes komám, azt se tudom, tök-e vagy túrós étek. Schmalkaldeni szövetség, azt mondd? várjál egy cseppet, ez mintha rémlenek. Ötödikbe tanultuk, állattanból, a szövetek között...

Groteszk szimptomái ezek egy nagy betegségnek. De hiszen világszerte rengeteg adatot tanulnak a diákok, a legtöbbet, sajnos, talán eleve is mielőbbi elfelejtésre szántan. Ebben a formájában mindössze annyi a meg-gondolkoztató, hogy nálunk úgyszólván semmisen marad meg, túlságosan magas a természetes elporladás percentszáma. Közösségünkben nem novellisztikus alak, nem is kabaréfigura az olyan filozófiatörténetből valaha vizsgára állott ember, aki Descartes nevének hallatára a legintenzívebb fejtörés után, tréfán kívül nem tud egyébbel reagálni, minthogy rávágja: gondolkozom, tehát vagyok. Ne tessenek azzal replikázni, hogy „hát nem elég ennyi?“, mert nem elég. Azzal se, hogy „külföldön se tudnak többet“, mert bizony többet tudnak.

Főképen pedig többet élnek vele. Nemcsak tudnak emezt-amazt, hanem felhasználják, amit tanultak, abban a felsőbbrendű életben, ami elüt a másmilyen élettől, éppen azáltal, mert módszereiben, tartalmában és stílusában a magasfokú kultúra a gyertya, a kovász, meg a só. Nem okvetlen fontos emlékezni a Schmalkaldeni szövetségre, a plagál-zárlatra, a gyermekláncfű latin nevére, a koszinus-tétel levezetésére, Beöthy Zsolt véleményére Kemény Zsigmondról, vagy arra: hogy kezdődik az Odisszeia, és hogy végződik az Aeneis második éneke. Az a fontos, van-e filozófiai értelemben is egészséges történeteszemléletem. Kihallom-e, ha hangversenyen ülök, vagy rádiót hallgatok, az összhangokat a zenekar lármájából. Szerves egységében vesz-e körül egész életem folyásán a teremtett világ, vagy csak zagyva farkaságnak és összevisszaságnak érzéklek az egészet. Tudok-e tör-

vényszerűen viselkedni is ebben a teremtett világban, vagy-egyszerűen ráborul, és agyonnyom, mint valami levegőtlen, szűk áristom. Meglátszik-e azon a könyvön, amit éppen olvasok, és ahogy olvasom, az az egynéhány boldog óra, amelyeken egykor Kemény Zsigmonddal, Vergiliusszal, Homérosszal, másfelől Beöthy Zsolttal és más hozzá hasonlókkal vagy nála különbekkel eltársaloghattam. Nos, tehát, nincs. Nem hallom. Szédülök, vagy apatikusan támolygom. Tétován stagnálok, esetleg tévedezem ide meg oda. Ami pedig az olvasmányaimat illeti, ne faggass, mert nem olvasok már régóta semmit. Vagy szemetet olvasok „pihenésül”. Ha pedig történetesen mégis olvasok, hát arról egykori diákságom édeskeveset tehet, iskoláim meg még annál is sokkal kevesebbet.

Ne csudálkozzunk rajta, ha ez a magas kultúra aztán nincs beleépítve a magyar életbe. Nemcsak úgy nincs beleépítve, hogy a magyar civilizáció nem a magyar kultúra vetülete, hanem a nyugateurópaié. Azt értem ezen a kijelentésen, hogy, egészen csak példának okáért kiragadva a gazdag választékból, nálunk a Beszkárt megállóin annakidején nem azért jelentek meg a belülről kivilágított, köröskörül reklámképekkel kiteremtettézt, Budapest közlekedési térképével ellátott megállóhely-oszlopok, mert a magyar élet fejlődése éppen így hozta magával, így következtek a dolgok sorrendjük egymásutánjában, hanem azért, mert nem sokkal azelőtt Bécsben ugyanilyen oszlopokat állított az ottani közúti vilamos vasúttársaság.

De, ismétlem, iskolai nevelés közben elsajátított magaskultúránk egyébképen sincs szervesen beleépítve a magyar életben úgy sincs, hogy az alsóbb néposztályok rétegeiben teljestökéletesen hiányzik a rezonanciája. Nem érti, nem követi, nem méltányolja, sőt nem is tiszteli az alsórend avfelsőrend tudományát. Nem hiszi, hogy abból valami jobb vagy szebb fakadhatnék. „Úri huncutság” a neve, félig csudálkozó, félig bosszús kaccantás a jutalma, ha valami mégis szuperál: „no nézd már, mit ki nem talál az a csavaros eszű német”. Hiszen mindez lehet félig komoly, félig tréfás magatartás is. Az

azonban már mégiscsak nyílt visszautasítás, ahogy, különösen a parasztság, távoltartja gyermekeit a magasabb műveltségtől, s egyáltalában nem siet őket iskoláztatni. Nem szabad ezt szőröstül-bőröstül azon az egy számlalapon nyilvántartani, hogy nehezen kultúrálható, sőt, egyenesen ellensége a kultúrának! Még az sem volna elég magyarázat, amit más vonatkozásban már emlegettünk, hogy nem magyar az iskolánk, tehát a túlnyomó percentjében magyar alsó néposztálynak nem való. Leszámítva a leszámítandókat marad felderítetlen ok fölösen. Ezeket az okokat kísérsük most itt megkeresni.

Úgy, ahogy ma élnek egymás mellett magaskultúra ésjnépi kultúra, egyik a másiktól úgyszólván érintetlen, tökéletes izoláltságban, szinte párját ritkító jelenségek, legalábbis Európában nem lelmi párjukat. Van népi kultúra Németországban is, hogy messzebbre ne menjünk, de ott gyökere a magaskultúrának. Nem is egyéb a magaskultúra, mint a népi kultúrának mint gyökérnek teljes pompájú kivirágzása. Beethoven, Bach, Haydn, Mozart és a német népdal egyazon néplélek szülöttei, s a népdal úgy viszonylik a szonátákhoz, kantátákhoz és szimfóniákhoz, szóról-szóra, mint a gyökér a virágba- borult vagy gyümölcsei súlya alatt roskadozó koronához. Kant Imánuel és a német paraszt bölcsesége csak fokban és intenzitásban különböznek. A német államrend a német családi élet erkölcsi törvényeire van építve, ez amannak megbízható és természetes alapja. A német iskolában német az előadási nyelv.

Nálunk a magaskultúra úgy él és virágzik a népi kultúra mellett, ha nem is szakasztott úgy, de olyanformán, mint valami angol gyarmaton az európai fertály a bennszülött-negyedhez képest. Van civilizáció á gyarmatokon is, de ez a civilizáció nem a bennszülött kultúrának a vetülete. Civilizáció és kultúra igazándiban csak az európai fertályban állnak a gyarmatosító nép szolgálatára, rajtuk kívül a bennszülöttek közül azoknak, akik megadták magukat és a gyarmatosítókkal kerültek életközösségbe. Zeneakadémiánk zenei nevelésének alapja nem a magyar zene. Színművészeti Akadémiánkon nem a magyar nyelv törvényei szerint tanulnak deklamálni.

Azt tanuljuk: a zenében hét különböző hangunk van. Ez igaz, de nem magyar igazság. A magyar népdal természetete szerint a zenében öt különböző hangunk van. Szilveszteri tréfának is groteszk, hogy Hosszú Zoltán meg Vaszary Piroska Rómeó és Júlia erkély-jelenetét székely nyelven adják elő. A vékonya is megfájul az embernek nevetésben, ha ízes magyar deklamációt hall, annyira elszokott a füle tőle.

Hogy süllyedhettünk ilyen mélyre?

A szakadás a két kultúra között tragikusabb méretű, mintsem egykönnyen megmérhetnők. Hogy fogalmat alkothassunk róla, beszéljünk egyelőre egyébről.

Falusi vizsgán vagyok. Egzsámenten, ahogy ott mondják. A Tóth Eszter fia ül az első templomi padban, szemben a katétrával, ott ahol vasárnap délelőttökön tiszteletesné asszony szokott ülni. Azért ül éppen ő ott, mert nincs ki négyre, s tiszteletes úr őt szólítja vallás-tanból legeslegelőször. Így is három hétbe telt, míg rektor úr annyira is meg bírta tanítani.

— Mi vagy te, Tóth Imre, monddad csak bátran.

Tóth Imre kivágja büszkén:

— Én református keresztyén vagyok.

— Jól van, leülhetsz!

Ideje leülnie, mert a második kérdésre nem tudna mit mondani. Az anyja ott rí a boldogságtól a hátulsó székben, hogy milyen derék, bátor, okos gyermeket szült ő erre a világra, ennek a községnek díszül és virágjául. Kurátor úr onokája majd csak a végén következik. Első szék első kurátor úr onokája, ő majd egy nagyon szép hosszú verset fog szavalni. Nyolcszor-tízszer előfordul benne, hogy „bárhova visz szerencsétek, ezt a hazát szeressétek.” Ez a régula: mindenkinek fia, lánya, onokája szerepel, és a Tóth Eszter fia sem lehet kivétel.

... Nemrégiben meg nagyvásár volt a faluvégén, a gunár-kert mellett. El ne tévedjünk, a históriás énekekhez szeretném vezetni azokat, akiket sok minden egyéb közt az ilyesmi is érdekel. Régesrég nagyvásár ez, senkit meg ne sértsen az emléke. Két fiatal összefogódzik, és szemelvényt énekel a legújabb szenzációból:

*Jánosi meg elment Szabadkára,
MeglESTE, hogy hol jön a vén pára,
Rárohant, miként egy vad tatár,
S az aggnőt leterítette már.*

... Választás van. Hogy alkotmányos érzést ne sértünk, mondjuk, presbiter-választás. Mindegy az. A fiatal tekintetes urat választják ma meg, az öreg tekintetes úr, nyugoggyík, karácsony harmadnapján meghalt, ó-esztendő utolsó estéjén temették, templom után. A kortesek olcsón megszámitják a fiatalnak, mert tisztelték-becsülték az öreget. De a módját meg kell azért adni mégis, hiába. Hát levágatott a tekintetes úr egynehány birkát és ugyancsak csapra üttetett két-három hordó sert a kaszinóban, költőpénzül pedig mindenki kap egy vagy két koronát. Annak, aki nem reflektál a pénzre, a szalétliban van terítve, az személyes vendége a tekintetes úrnak. De oda nem telepedhetik be ám úgy magától akar ki, csak akit a főkortes beszólít. Meglesz a tekintetes úr, egész bizonyosan, egyhangúlag presbiterünk lesz. Akkor is meglenne, ha ez a céció elmaradt volna, de ki hallott már olyat. Az egész gyülekezet restellené.

Hol vagyunk? A példákat könnyen szaporítani lehetne, de minek? Ráismerhetni így is könnyen. A tizenhetedik század második negyedében vagyunk. Az egész nem más, mint jezsuita iskoladráma. Néha forma szerint is pontosan ugyanaz, akkor iskolai ünnepély a neve. De így is az, a kicsípett, szinte már-már jelmezt viselő gyerekekkel, akik azért hadarják olyan szédítő gyorsan a leckét, (még a számtan példák kidolgozásakor esedékes szöveget is karbamondva emlézték be az iskolában előzetesen) azért szavalnak, énekelnek, írtak tele vizsgalapot, amiért őseink annakidején az említett XVII-században: hogy odaédesgessék kedves szüleiket az eklézsia közelébe, ahova azokban az évtizedekben már nem jártak önként akkora buzgalommal, mint megelőzőleg.

A vásári füzetes história meghaladta már Tinódy Sebestyén fokát, most valahol a Gyergyai Albert modorában van tartva. Szerelem is van benne, kaland is, ha másképen nem megy, gyilkosság formájában. Kalandos-

szerelmi regény a javából, itt éppen versben, de lehelne már bizvást prózában is.

Végül választás voltaképen nincs. A zsinatpresbiteri elv választójogot ad ugyan minden nagykorú lekonfirmált református atyánkfiának, de ők bizony nem élnek vele. Nem elég a jogokat megadni, úgy kellene annak lenni, hogy valóságos élet pulzáljon ott, ahol most inkább csak jelképes gesztiók történnek. Így hát a választási aktus átalakul. Olyan formát ölt, amiben aztán az atyafiak már biztosan és elevenen mozognak. Az uraságot valami nagy öröm érte, hát csap egy jó napot az embereinek. A másik magyarázat homályos is egy kicsit, meg nem egészen komoly. Más volna, ha tréfán kívül számítna a szavunk. De hát, ne feledjük, a XVII. században vagyunk, s akkor bizony még nem igen számított.

Ma már számít. Ma már a kalandos-szerelmi regények helyett is pszichológiai regények járják. A színpadon is fejlettebb fokon mozog az élet, a XVII. századbeli formákat inkább csak a „műkedvelő” előadások őrzik és uzoválják.

Hiába azonban minden. Népünk a XX. században él, de a XVII. század formáit és tartalmát éli. Hiába viszed a legmodernebb mai színházi estére, csak a jezsuita iskoladrámát hallja ki a darabból. Azért szereti annyira a „műkedvelőt” is. A gyerek vizsgáján is csak azt méltányolja. Ha modernebb tanító kerül a faluba, megszólják, mert a gyerekek akadoznak az egzszámenten, nem kukoríkolnak olyan hangosan és szélesebesen, mint az öreg rektor idejében.

Pszichológiai regényt is hiába adunk a kezébe. Ha van benne kalandos szerelmi regény, keret gyanánt, azt olvassa ki belőle, ha nincs, értetlenül vagy unottan dobja sarokba. A választás szerit, komoly jogát is eladja sokszor egy tál lencséért. (Különösen akkor, ha észreveszi, hogy a „másik fél” se gondolja azt olyan százszázalékos komolyan, mint ahogy mondja.)

Mit jelent mindez?

Azt jelenti, hogy a XVII. század második negyedében megszakadt az addig egységes magyar kultúra gyökere, s azóta a nép nem vesz tevőleges részt a fejlődés-

ben, a magaskultúra meg gyökértelen. Eredményei „papíroson vannak meg csupán. Valóságban többé-kevésbé fikciók, ha gorombábban fogalmaznánk, azt is mondhatnók, Potyemkin-alkotások.

Papíroson felszabadult már a városi polgárság, a jobbágyság és az ipari munkásság is. Valóságban, a lelkekben — vegyünk egyetlenegy példát mutatóba — egy társaságbeli „úri”-ember, mondjuk, megyei notabilitás, még mindig szívesebben adja a fiát előkelő pályára, mint „püdlispringernek”, vagy „vizesnyócasnak”. De fordítva is, ha milliomos nagykereskedő is már a pudlispringer, vagy a vizesnyócas, bizonyos megilletődést érez, valahányszor egy, nem is valami magasrangú megyei nagyság, csak egy főszolgabíró szóbaáll vele. Ugyanígy papíroson volt nálunk azóta barokk, rokokó, romanticizmus, réalizmus, impresszionizmus, szimbolizmus és még egy pár egyéb izmus. Magaskultúránk rezonanciája mai napig ott tart, ahol a nép. A nadrágos emberek ezrei még mai naps'ág is a XVII. századbeli „Hitviták” világában élnek, legfeljebb a vita tárgyát képező „hit” világiasodott el egy kevéssé. Kalandos szerelmi regényt olvasnak. Jezsuita iskoladrámában gyönyörködnek.

Nem kell hozzá nagyon eleven fantázia, könnyű ezek után kitalálni, mi a mai magyar nevelés kardinális hibája. Maga ez a gyökereszakadtság.

Mindaddig, míg a XVII. és a XX. századot valami képpen át nem hidaltuk, *visszamaradt*, megkövült, mozdulatlan kultúra büvkörében vesztegel *népünk*. *Gyökértelen*, vázában hervadozó kultúra birtokosa marad *felső néposztályunk*. *Műveletlen középosztály* öröklődik a nép és szofokrácia két, malomköve közt.

Ha pesszimista ember mondana ilyet, szavahihető ember létére, irtóztatós volna hallgatni. Én azonban nem vagyok pesszimista. Felfehetem tehát a kérdést: quae cum ita sint, mitévők legyünk?

IV.

Hármas feladat előtt állunk. Nevelésünket, a szerint, amint bajainak diagnózisa diktálja, egyszerre kell *modernné, magyarra és hatékonyá* tennünk. Nem panaszkodhatunk ugyanis, a mostanában elmúlt évtizedek folyamán reformban igazán nem szűkölködhettünk, különösen pedagógiai téren és elsősorban a középiskolát illetően. Hol bevezették ezek a reformok a gyorsírást az egyetemre, előkészítő gimnáziumokba, hol törölték megint a tantárgyak sorából. Ugyanígy járt a közgazdaságtan is. Az egészségtant kezdetben a hetedik osztály kapta. Aztán lekerült a negyedikbe ez a tantárgy. Ma a negyedik osztály is, a nyolcadik is tanulja. Voltak napok, mikor egy-egy középiskola kapuján háromféle cím és jelleg díszelgett egyidejűleg egymás tetejében, hogy azt mondja: m. kir. állami főreáliskola. Akarom mondani: m. kir. reálgimnázium. Respective: m. kir. állami gimnázium. Úgy is volt, igazat mondott a táblák látszólagos bábeli zűrzavara. A nyolcadikosok még főreáliskolások voltak, az elsősök már gimnazisták, a középső osztályokba járók reálgimnazisták. Az volt aztán az ecetágy, mikor egy-egy vigyázatlan gimnazista megbukott, s arra ébredt, hogy ő nem görögös többé, hanem franciás. Mondjuk, nyolcadikban, amikor ez már nem is olyan szívetvidámító metamorfózis. Emlékszem ilyen esetre még abból az időből, mikor meg a gimnáziumok vedlettek át reálgimnáziumokká, ország szerint húsznak a kivételével. Legfelsőbb instanciáig felkúszott az ügy, mire végzés sikeredhetett rá. A végzés így hangzott: A növendék magántanulónak számít görög nyelvből, s év végén díjtalan magánvizsgálatot tartozik tenni a területileg legközelebb eső gimnáziumnak maradt gimnáziumban. Francia órákon azonban benn kell, hogy maradjon az órán, és csendesen tartozik viselkedni. Két momentum nyílt titok maradt mindigiglen. Hogy tanulja meg maga erején a nyolcadik osztályos anyagot, többek között Platon filozófiájának szemelvényes részeit az a gyöngé diák, aki megbukott, tehát még tanári segítséggel sem nagyon sikeresen ta-

nul. Mit csináljon francia órán, különösen teletszaka, amikor legyenek sincs alkalma fogdoshatnia.

Reformban volt tehát elég módunk, még sajnálatos, bár óhatatlan áldozatai is voltak a reformnak, mint főnnebb láthattuk. Csakhogy nem váltak be a reformok, mert csupán részleteket szándékoztak reformálni, holott az egész reformra érett. Az iskola nem azzal vált modernné, hogy közgazdaságtant is tanított, vagy megengedte növendékei nagyobbik felének, hadd tanuljon görög nyelv helyett második modern nyelvet. Még csak nem is azzal, hogy korszerűbbé tette a tananyagot, eltörölvén az anyanyelvi oktatásból a stilsztikát, retorikát, meg a poétikát. Nem tette modernebbé az sem, hogy a tanítási módszereken igazított egyetmást, munkaiskolává alakítván át az addig jórészt csak néma hallgatásra és legfeljebb reprodukálásra kárhoztatott diákközösséget. Nem lehet az ótömlőhöz hozzáfércelni az újat, mert még nagyobb lyukat szakít benne, az írásnak ezek a szavai alaposan beteltek ezen a reformtörekvésen. Nem jobb lett az iskola a reformok következtében, hanem még rosszabb. Még tudatlanabb és még nevelenebb lett tőlük a diáknép. Mindez pedig azért ütött ki a nemes intenciók ellenére is így, mert a pedagógiai alapviszonyt kellett volna rendezni nevelő és növendék között, részleteken végzett jobb-rosszabb pepecselés helyett.

Ez az alapvető rendezési elv ugyanis időközben az egész emberiség életében elkövetkezett. Különösképen pedig az euramerikai kultúrközösségben vált érezhető mértékben időszerűvé. Problematikussá érett a „másik ember”.

Mikor az egyén érik gyerekből felnőtté, az érési folyamat a másik emberen mérhető le időről-időre pontosan. Gyerek, növegyerek, serdülő és ifjú a másik embert excentrikus szempontból fedezik fel, és veszik tudomásul. A másik ember vagy gát vagy eszköz arra, hogy az Én érvényesülhessen. A fejlődő ember viszonya ehhez a másik emberhez egyszerű és szinte eltéveszthetetlen: lebirkózza, amennyire tudja az akadályt, és felhasználja a segítséget. Az egyén akkor tekinthető felnőttnek, mikor legelőször tudatára ébred a valóságnak,

hogy a másik ember autonóm lény, és igazodik ehhez a tényhez. Nem a betöltött 24. életév mutatja, hogy érett ember-e már valaki, hanem azok a gesztiók, melyek árulkodó jellege szerint az illető tiszteletben tartja a másik ember autonómiáját.

A közösségi életben sincs különben. Egy-egy kultúrközösség eleinte szakasztott „úgy viselkedik a másik ember szempontjából, mint a gyerekek. Később növvő gyerek, majd pubertáló, végül adoleszáló viselkedést árul el. Fejlődésének azonban csak akkor jutott legmagasabb pontjára, érett közösségnek csak abban az esetben tekinthető, ha körén belül az egyik ember minden közösségi vonatkozásában tiszteli a másik ember autonómiáját. Ennek a tiszteletnek pedig egy megnyilvánulási módja van. Minden közösségi teljesítményt *kettőnk közös munkája* gyümölcsének tartok.

Érett közösségi életben a nevelő nem láthatja úgy a nevelés munkáját, hogy ő, a tudatos, a felnőtt, az erős, a különb formálja, alakítja, kiképzzi a csak ösztönösen élő, fejletlen, gyenge, tökéletlenebb gyermek viasz gyanánt alkalmazkodó egyéniségét. Saját képére és hasonlatosságára sem teremtheti újból ő a vezető a gondjaira bízott alárendeltek. Még az sem segít rajta, ha a gyermeklélektan tanulmányozása folytán megismeri a másik fél lelkét, s nevelői munkájában hasznosítja a begyreszedett tanulságokat. Tipikusan „adolescens felfogásra vall az utóbbi. Az adolescens viszonyulásai: a harc, a kultusz, a dogma, a rítus és a kritika. A harc alapviszonyulásai ezek, úgy, ahogy Arany leírja a Bajuszban: Épen mint a jó vezér, Ha az ellenséghez ér, Minden bokrot és fatörzsöt, Minden zezugat kikémlél. Lassan mozdul seredével. Küld vigyázót, előőrsöt, Puhától ja, merre gyengébb, Hol erősebb az ellenség; Nem siet, de csupa szemfűl, S mikor aztán ütközetre Megy a dolog: gyors a tette. Az adolescens is így csinál ia, a gyermeklélektannal ismerős pedagógus nemkülönben. A saját képét és hasonlatosságát viszont egy fokkal fejletlenebb és avultabb serdülő világfelfogás forszírozza. Az adolescens legalább partner-nek appercipálja a másik embert, a pubertáló ideált lát benne. Ha a nevelő pubertál, (közösségi viszonyulásaiban mindenesetre)

magamagát kellett ideálként. Kulturközösségünk növő gyerek korában természetesen még borzalmasabb primitívségében mutatkozik a nevelői alapviszonyulás. Ismerjük az egyént ebből az éveiből, valóságos Rontó Pál. Kísérletezik, fűr-farag, részegen nemrég felfedezett vágyaitól és képességeitől, hogy beleavatkozzék a hozzá képest idegen világba, változtasson rajta. Nem csoda, idáig börtöne és rabtartója volt, ímé, elégtételt vehet rajta. Közösségi értelemben két kultúrfokkal visszamaradt, csökevény növő gyermektípus az a nevelő, aki növendéke egyéniségét „viasz gyanánt” formálja.

A másik ember autonóm. Felnőtt korba jutott kultúrközösségi életünk felfedezte immár ezt az új nagy titköt, és több-kevesebb sikerrel alkalmazkodni is próbál hozzá. Jogi, művészeti, tudományos, társadalmi, sőt vallásos életünk is csupa-egy hatalmas > erőfeszítés jeleit mutatják a hatalmas átalakulásnak, hogy a közösség élete elvszerűen újjászülethessek. A nevelésnek is rá kell tehát döbennie, hogy esetében a tétel: a másik ember autonóm, így módosul: a gyermek, a növő gyermek, a serdülő, az adolescens, egy szóval a növendék autonóm. Pedagógiában ezt jelenti modernnek lenni.

De mit jelent pontosan maga az *autonóm* szó pedagógiai vonatkozásban? Azt jelenti, nevelés közben komolyan számot kell vetni nemcsak azzal az adottsággal, hogy ketten vannak ők ketten, a nevelő és a növendék, hanem azzal is, hogy ketten tesznek egyet. Ha a növendék autonóm, autonóm egész lénye, belső világa is. Nem beszélhetünk tehát neveléssel kapcsolatban életérzésekről, érelemről, értelemről, akaratról és egyéni hitről. Érzelmi, értelmi és akarati nevelés nincs, nem lehetséges, mert a növendék érzelmi, értelmi és akarati világa autonóm. A nevelés lehetősége csak azokon a pontokon elképzelhető, ahol az egyik ember egymagában éppoly tehetetlen, mint a másik ember. Azokról a szellemi tevékenységekről van most szó, amelyek nyilvánulásai közben ketten tesznek egyet, egyik és másik ember. Az imént felsorolt kategóriák ezek, az úgynevezett társaslelki kategóriák. Életérzések között a másik embertől függő jó vagy rossz közérzéssel a jogban találkozunk. A művészet a társaslelki vonatkozások között: másik

ember ébresztette érzelmek. A tudomány ugyanolyan értelmi reláció. A társadalom a másik emberre irányuló akaratnyilvánulások világa. Egyik ember egyéni hite a másik ember egyéni hitéhez képest: vallás. A modern nevelés második tétele szerint tehát csak jogi, művészi, tudományos, társadalmi és vallásos nevelés lehetséges. Harmadik megállapítás szerint az autonóm nevelő és autonóm növendék társasvonnatkozásai csak *mint vonatkozások* élők és hatók. Ezért hangsúlyoztuk eddig is, hogy a nevelés gyümölcsei, közös, termékek. Nagyon fontos például tudományos nevelés közben az is, hogy a nevelőnek tekintélyes és szolid tudománya van, az is, hogy a növendéknek az érdeklődése széleskörű és nagyfokú. De ez a két körülmény csak akkor válik eredményessé, és csak abban az esetben terem jó gyümölcsöt, ha az érdeklődés és a tudás kölcsönhatásban nyilvánulhatnak, tehát a növendék *megérti* a nevelőt. A megértésnek pedig nem egyetlen követelménye az, hogy a nevelő érthető-e, vagy sem. Még az sem elég, ha a növendéket komolyan, egészen a lelke mélyéig érdekli a szóbanforgó probléma. Az élet és halál problémája már csak igazán existencialiter érdekel minden serdülőt. A vallástanárok meg mai napság meglehetősen pszichológiai tapintattal, kellőképpen leegyszerűsített, könnyen érthető nyelven tudnak beszélni a kérdésről. Mégis legtöbbször elmarad a kívánt eredmény. Miért? Maga a megértés nem ment igazán végbe, az egyik és másik ember egymásvonatkoztatott társasértelmi funkciójának az eredménye. Szimbolikusan Goethe Erlkönigje mutatja, miről van szó. Elbeszélnek egymás feje fölött apa és fiú. A fiú koronás, hosszúfarkú rémkirályról, mézes-mázos ígéreteiről, tündérlányokról, az apa ködfoszlányról, száraz levelek csörgéséről, öreg fűzfáról beszél. Mindkettőnek igaza van, de nem érthetik meg így egymást, bele is hal ebbe a gyerek. Ha modern pedagógusok akarunk lenni, meg kell fejtenünk az eddig még megfejtethetlen talányt, ismernünk kell a megértés titkát. De ugyanakkor ugyanolyan mélyen ismernünk kell a többi titkokat is, jogilag a függetlenségét, művésziileg az őszinteségét, társadalmilag a szabadságát, vallási vonatkozások közepette a küldetésességét.

Még egyszer megfuttatom elmémet az Erlkönigbeli apa és fiú tragédiáján, amely mindenestül egyes-egyedül a megértés tragédiája, s talán nem szaladt ki túlságosan fs. nagy szó a számon, ha úgy fejezem most ki magam a nevelés egész területére vonatkoztatva problémánkat, hogy ajjevelő és növendék *közös anyanyelvét* kell visszahelyezni ősi jogaiba. Nem hajánál fogva előranggott második kérdés tehát a magyarság kérdése pedagógiai vizsgálódás közben, hanem a modern nevelésből terlnlézeteséri folyó következő kérdés. Nem lehet nevelésünk úgy modern, hogy egyúttal magyar is ne legyen. Nein” értheti meg a magyar növendék nevelőjét hamarabb csak akkor, ha az is magyar módra próbálja megértetni magát vele. Nemcsak magyar nyelven, hanem magyar módon is.

Az, hogy a nevelés autonómiára, őszinteségre, világosságra, szabadságra és küidetésszerűségre törjön, egyetemes pedagógiai törvény, s érvényesülése a nevelő és növendék viszonyulásának XX. századbeliségét biztosítja. Magyarságát az a sajátos mód adja meg, ahogy az autonómiát, őszinteséget, világosságot, szabadságot és küidetésszerűséget magyarok egymás között indokolni szokták. Minden közösség autonómiára tör, ebben nincs különbség magyar és magyar közt. A magyarban az a mód a magyar, ahogyan magát autonómnak vagy függő viszonyban élőnek érzi.'

A társaslelki életérzés akkor egészséges, ha mi mind a ketten: én, az egyik ember, és te, a másik ember függetlenek vagyunk egymásra nézve. A „magyar”-ban az a magyar, hogy ennek a függetlenségnek a kritériumát a te függetlenségedben látja, és éppen azért az én függetlenségemet a te függetlenséged biztosításával próbálja megvalósítani. Addig nem alhatom a te jelenlétedben nyugodtan, míg te magadat nem érzed nyugodtan az én jelenlétemben — a függetlenségnek ez a meghatározása telivér magyar észjárásra vall.

Az őszinteség indokolása megint csak ilyen, az európai indokolásoktól egészen elütő. A művészi siker titka a művész, tehát az Én őszinte odaadása. Csak az őszintén

megmutatott Énben ismerhetsz Te, másik ember önmagádra, mert csak az szimbolizálhatja az istenteremtette embert, az (egyetemes) embert. Az európai indokolás az őszinteség kritériumának e helyett az eszményt látja. Az eszményi ember egyetemes jelentésű szerinte. Az Én és Te az eszményi emberben lehet egyforma érvénnyel kiábrázolva. Ezért tartják még magyarok is, nyugateurópai esztétikán felnevelkedve Móriczot trágárnak, Adyt erkölcsstelennek, Szabó Dezsőt szertelennek. Pedig csak magyarok, s magyarul őszinték.

A világosságnak a magyar indokolás szerint arra kell törni, hogy te, másik ember megértesz engem. Nem az a fontos, én mit tudok, hanem az, hogy te mit tudsz azután, hogy én bevégeztem a mondanivalómat. A nem-magyar nevelő gondolkozhatik olyanformán, mint a régi szellemeskedő rosszírású valaki: én megtanultam írni, más is tanuljon meg olvasni. Én értem és tudom a magam dolgát, aki tehát nem ért meg engem, nem való tudományos pályára. Magyar indokolás szerint az igazi tudósnak jár a szava. *Értik*, amit mond, *érvényes* is, amit mond.

Szabadság azt a társadalmi egymásvonatkozást jellemzi, amelyben az egyik ember cselekvését a másik ember elviselheti, mert elviselhető. Nem-magyar indokolás szerint ez csak abban az esetben lehetséges, ha az aktív fél, az egyik ember módszeresen jár el, a passzív-fél pedig alá van rendelve az aktívnek, éppen ezért köteles is elviselni a módszeressége következtében elszenvedhető cselekedetet. Magyar indokolás szerint csak egymás mellé rendelt egyik és másik ember alkothat társadalmat, mert csak mellérendelésben vagyok képes elviselni a másik embert, s a másik ember is csak mellérendelésben cselekedhetik úgy, hogy cselekedete egyáltalában elviselhető. Mellérendelés meg csak a családban lehetséges. Egyik ember a másikhoz képest csak akkor érezheti szabadnak magát a cselekvés és szenvedés viszonyában, ha viszonyulás közben apja-anyja, fia-lánya, néne-bátyja-öccse-húga egyik a másiknak. (Szép öcsém, miért állsz ott a nap tüzében? Kossuth atyánk. Hozott Isten hugomasszony, itt az ütközetben. Magam is jó példa vagyok rá, mert sokszázan szólítanak így országszerte: Sándor *bátyám*. Nézze,

fiam, mondhatja szemrebbenés nélkül az *ifjú* tiszt *úr* az *öreg* népfelkelőnek. Érdekes összehasonlítani a magyar „testvér” kitéltet is ezzel a német megfelelőjével: ja, *Bruderherz.*)

A küldetésszerűség *ott* látszik meg magyar viselkedésben, mikor a magyar egyfelől nagyon toleránsán ki-mart a melleit, hogyha egyszer papi ruhája van, hát akkor bizonyosan igazán pap is az illető, másfelől meg, ha hosszú idő. elteltével egyszer kiábrándult, habozás nélkül hátat fordít a hivatalos egyháznak, és szektákba menekül. Indokolás szerint ugyanis a valláshoz pap kell, aki .vall Isten és az isteni dolgok felől és laikus, aki el-hiszi a pap vallomását. Az tehát, hogy igazán pap-e valaki, arról ismerszik meg, elhitte-e neki egy másik ember az evangéliumot, a jó hírt, amivel az Úr Jézus Krisztus küldte másokhoz követül. De azt meg, hogy a másik ember igazán elhitte a pap vallomását, megint csak egy dolog mutathatja meg, ha a másik ember is pappá vált, és úgy tudott egy harmadik embernek vallani, hogy val-lomása folytán az a harmadik ember is, hatékony, tehát egy negyediket pappá tevő pappá változott.

VI.

A magyar nevelés úgy változhatik magyarrá, hogy a nevelés lehetséges pntján magyar indokolással viszo-nyúlnak nevelő és növendék jogilag, művészileg, tudo-mányosan, társadalmilag és vallásosán. Vallásos viszonyu-lással akkor is kénytelen ä magyar nevelő, ha hivatása szerint nem pap, mert csak papi lélekkel lehet peda-gógiailag viszonyulni. A pedagógiai viszonyulás ugyanis egyjke az emberi lélek legmagasabbfokú intenzitásban beálló relációjának. Az egyik embernek, a nevelőnek áhí-tatosnak, a másik embernek, a növendéknek szeretőszívü-nek kell lennie. Áhítat: a legmagasabb intenzitású vallás, szeretet a legmagasabb intenzitású társadalmi maga-tartás.

A pedagógia célja a növekedés. Szellemi téren ez csak úgy képzelhető, ha a nevelő mindig a legmagasabb intenzi-tású emberi lehetőséget képviseli növendékével szemben, s mindig is azt igényli tőle. Mi azt a hibát is igen gyak-

ran el szoktuk követni, hogy ifjúságunk nevelését az értelmiség feladatának gondoljuk, s értelmiségre bízunk. Pedig a közösség a népben érez, az értelmiségben gondolkodik, és az ifjúságban akar. A magas művészet, láttuk már, nem más, mint a népi – „gyökér” szárbaszökkenése és virágbaborulása. Az egészséges társadalmi vonatkozások a reformkorban a jurátusok rezeskardjának a csörrenésein módosultak. Előbb Széchenyi mellett, majd Széchenyi ellen Kossuth mellett döngették a földet a jurátuskardok. Az ifjúság magasabb intenzitású kategória az értelmiségnél. Az értelmiség tevékenysége az éppen érvényben lévő igazságok megolajozottan, simán „futó” megvalósításában merül ki. Haladás, fejlődés csak az ifjúság problémalátásának akarati nyilvánulásaiból fakadhat. Az értelmiség tehát nem nevelheti az ifjúságot. Csak áhítatos, papi lelkek nevelhetik, mint az ifjúságnál is magasabb intenzitású kategóriába tartozók. Ezeket nevezte Platón Államában bölcseknek, s ezeket szoktuk mi mint szofistákat emlegetni. ^lélekszerinti „professzor” nem „értelmiségig” hanem a szofokrácia tagja. Láttuk már föntebb, hogy főképen a becsületes kétely jellemzi, s a kétely a problémalátás előfeltétele. Professzor és tanítványai között mindössze annyi a különbség, hogy a tanítvány kételye adoiescens eredetű, a professzoré kifejezetten áhítatos, de vallásos intenzitású mind a kettő.

Volnának még a magyar nevelésnek logikai és filozófiai előfeltételei is eme már felsorolt társaspszichológiai előfeltételeken kívül. Logikai szempontból minden magyar logizma transcendens és minden magyar tétel mellérendelő. Olyan, mint a társadalmi szabadság családiasága. „Egyik a másikhöz képest” jelentik a logizmák mindazt, amit jelentenek. A tételekből folyó szillogizmusok filozófiájának meg az à priori-jai sajátosan magyarok. A magyar tér-à-priori a határtalan, idő-a-priori az időtlen. Oki viszony helyett a magyar gondolkodás a megfoghatatlan-ban mozog.

Mindezekből az elvekből egészen sajátosan kerekedik ki a magyar észjárás, a magyar nevelő és növendék közös anyanyelve. De azok a nehézségek is goromba őszinteséggel megmutatkoznak, amelyek miatt olyan nehéz elképzelnünk valóban egészséges és sikeres magyar peda-

gógiai reformot. A megtevő állapotokat a maguk egészében, frontálisan és gyökerében támadják ennek az anyanyelvnek részletigazságai.

A transcendens logizmák következtében a magyar észjárás nem az ok és okozati viszonyok megmagyarázására igyekszik, hanem a megfoghatatlanság evidenciájára. A magyar elme nem azon nyugszik meg, hogy megint tovább tudjuk egy kis lépéssel a dolgok végső magyarázatát, hanem azon, hogy no, hálaistennek megint feljebb jutottunk egy emelettel annak a tételnek a tudományos bizonyításában, hogy a dolguk gyökerükben, velejükben, végső elveikben és legszigorúbb meghatározásaik szerint valóban megmagyarázhatatlanok. Ez a kétféleség a magyarázata annak a letargikus unalomnak például, ami a magyar diákságot Toldi tárgyalásakor el szokta fogni, sőt valósággal be szokta borítani! A nem-magyar szempontú esztétika és irodalomtudomány minden áron meg akarja fejteni Toldi szépségeinek a titkát, s vég nélkül vitatja Arany János életének intimitásait, hogy a sötét részekről fellebbentse a fátylat. A magyar diák azonban éppen az ellenkezőjére kíváncsi. Annak a nyilvánvalóvá-tételét sóvárogja, hogy a „szép” tudományos mérték alatt is annak bizonyul, ami. Megfejtethetlen. De valóság. Ajándék. De örömforrás. Isteni attribútum. De lehet benne részünk. Bele van rejtve az élet egészébe, mint az egyetemes lét formája. De rábukkanhatunk. Szimbólum. De Benned, költő Magamat láthatom meg a tükrében. „Az egyik a másikhoz képest” elve nem tűri a szisztémaalkotást. Nem is teremtőzött még magyar elme, aki, mondjuk, azért fogalmazott hibátlan latinsággal, mert jól megtanulta a verses nemi szabályokat. Kicsiben és nagyban egyaránt kötelező a magyar növekedés éveiben a minduntalan való újrafogalmazás.

A filozófiai à priori-k is állítanak jó egynéhány követelményt. Valamennyit fel sem sorolhatnók talán e szűkre szabott helyen s a szoros alkalomból, de legalább a legfontosabbat hadd emlegessem el. Az időtlen időből következik, hogy a magyar iskola órarendje már mint „óra”-rend is kissé illuzórius. De egyenesen abszurdum erre mifelénk az amúgyis illuzórius óra további feldarabolása az újabban kötelezőnek előírt „óratervek” szerint. A ha-

tártalanban meg az absztrakció lehetetlenül. Még mindig járja nevelésünkben a tanár, és diák elvont fogalmának közbeiktatása, holott magyarul és magyarán csak valóságos Péter tanár úr és valóságos Pál diák szerepelhetnének. Ne „foglalkozzék személyesen” senkifia a magyar iskolában senkivel, mert abból csak lelki kár származhatik. Beszélgessenek, álljanak szóba egymással, húsból és vérből valók és igazi életet élnek. Jól emlékszem rá: negyedik gimnazista koromban egy hortobágyi kirándulás alkalmából láttam először egynéhány tanáromat enni, s akkor fogalmaztam meg először azt a tételt, hogy a tanár eszik, s belesápadtam az ebből következő lehetőségek végiggondolásába. A megfoghatatlanból meg a módszeres eljárás hiábavaló volta következik. A módszer csak ott válik be, ahol az oki viszony hálózatában mennek végbe a dolgok. A magyar észjárás a megfoghatatlanban mozogván, így látja a módszeres egymásutánt. Ha először így, másodsor amúgy cselekszem, akkor harmadszor ez meg ez történik ... vagy a homlokegyenest ellenkezője... esetleg valami egyéb, el nem tudom képzelni, mi minden.

Ma még azért nagyon nehéz a magyar nevelő és növendék közös anyanyelvében mozognunk, mert a szó szerint értendő anyanyelvünk sem magyar igazán. Érzésben már igen, értésben még nem. Érzésben folklórunk művészi kincsei lassankint már tudatosulnak, költészetünk, szépirodalmunk, zenénk s a közeg ellenállásának foka szerint képzőművészetünk időrendben utoljára, de azért apródonként mégis — magyarrá tisztul, és nemesedik.

Értésünk nyelve azonban még tartalomban is, formában is idegen, fordítás-nyelv. Kevert nyelv, olyan mint a bennszülöttek torzította angol, spanyol, portugál, vagy mint a hozzánk területileg legközelebbre eső levanteiek nyelve. Ez azért is van így, mert folklórban már magyarrá tettük a Dunamedencét, érzelmileg tehát egységes terület Magyarország (a tót folklór azonos a magyarral, őTáhhval, a morvával nem azonos, az erdélyi oláh folklór is azonos a tóttal, magyarral, a regáttali oláhval nem azonos, a ruszin folklór sem azonos az ukrán vagy az orosz folklórral). Most a tudatosulás évszázadai kezdődnek, mert azok is következnek a dolgok rendje szerint.

A magyar értelmiség nyelve fordítás-nyelv, s azok a nyelvek, melyekből vétetett, formailag is rajta hagyták eredeti szellemüket. A magyar tankönyveknek nemcsak a terminológiája szó szerinti fordítás, hanem még a mondatbeli szórendje sem a magyar szórendi törvények szerint való. A magyar nyelvben van lélektani alany, lélektani állítmány (ez utóbbi két részből áll: a hangsúlyos mondatrészből meg az igei állítmányból). A német nyelvben van egyenes szórend, fordított szórend és -mellékmondati szórend, az utóbbiban az állítmány a mondat utolsó szava. (A kör meghatározásában: a kör oly pontok mértani helye, melyek mindegyike egy közös ponttól, a középponttól egyenlő távolságra *van*, ez a *van* nem a magyar, hanem egy nem-magyar grammatika törvényei szerint került a mondat végére. A múltkor karpaszományos honvédekkel beszélgettem, akiket tartalékos tisztitanfolyamon képeznek kifelé éppen. Régi önkéntes iskolai emlékéimet idézgettem — kérdeztem többek közt azt is, szerepel-e tantárgyaik körében az ökonomisch-administrativer Dienst. Hogyne, mondják, most ez a neve: Gazdászat-közigazgatási Szolgálat.)

Amint van, úgy van, egy azonban bizonyos. Magyar gondolatok osak magyar nyelven gondolhatók. Sok-sok-ezer bölcs parasztunk él most is, és élt eddig is már. Magyar filozófus, de igazi és tösgyökeresen magyar, úgy magyar, ahogy magyarul-magyar művészeink már vannak, eddig még nem adatott nekünk. Nem is adatik addig, míg magyar tudományos nyelvet nem és gondolatainak zúgó árja medrül magának. De ugyanaddig meddő a magyar iskolai nevelés minden becsületes és hősie erőfeszítése is. Csak szekunder tanult emberekből ereszthet rajt minden esztendőben.

VII.

A XVII. század nemcsak eddig tárgyalt vonatkozásaiban „vízválasztó”. Tudományunk nyelvének utolsó magyarul-magyar évtizedei is Pázmány Péter magyar nyelven írott műveivel zárulnak. Az ő robusztus népi nyelvnek tanulságain továbbfejlődhetett volna a magyar tudomány nyelve is, és magyar terminológiát fejleszthetett

volna magából, tekintettel arra, hogy Apácai Cseri Jánosban meg is volt rá a jószándék. Csak az erő hiányzott belőle és a rezonancia a magyar tudományos közéletből.

Meg kellett ezt említenem, mert utolsó tételünk a nevelés magyarrá válásának köréből féllábbal már emide is tartozik. A nevelést hatékonyabbá is kell tenni, nemcsak magyarabbá, s az nem megy XVII. századbeli vonatkozások nélkül. Megint nem mesterséges rendszerben lépünk egyet, ha erre fele lépünk. Magyar anyanyelv csak XVII. századtól keltezett lehet. A rosszul begombolt mellényt ki kell gombolnunk az utolsó rossz helyre gombolt gombig, s úgy gombolnunk be újra a magyar tudomány nyelvét csak Pázmánytól kezdve lehetne magyarabbá is, hatékonyabbá is tenni. Értsük meg jól, magyarabbá is Pázmánytól, hatékonyabbá is Pázmánytól kezdve.

Onnan lehetne, ha lehetne. De akár milyen kívánatos volna is egy ilyen áthidalása a fél XVII., egész XVIII. és XIX., meg a félig már majdnem eltelt XX. századnak, meg kell vizsgálnunk azt is, hogy lehetséges-e?

Nem, nem lehetséges. Minden kornak megvan a maga tartalma, sokan úgy fogalmazzák, hogy a feladata, éppen azért történelmi mulasztásokat „pótolni” nem lehet. Vegyünk megint egy példát. Mostanában, mikor a „másik ember” az euramerikai kultúrközösség megoldandó problémája, melléktétel formájában sokat gyötri kollektív lelkiismeretünket a szociális felelősség. Ennek két történelmi következményeképpen egyrészt a szentszék adta ki a Quadagesimo anno-t, másrészt — egészen az ellentétes póluson — az osztályharc lángolt fel új lobogással mindazon pontokon, ahol annakidején nem tudták, vagy nem akarták megvívni Európaszerte.

Skandináviában, Svájcban, részint Angliában is viszonylagos nyugalom van ezen a téren, ezekben a közösségekben az ipari munkásság polgári tönjörülésnek számít már, politikai váltogazdaság konjunktúrájában időnkint parlamenti többsége révén kormányképes is. Nálunk más a helyzet, és a főntebbi képlet teljes mértékben fel is állítható reánk vonatkozólag. Az egyházi életben (katolikusban és protestánsban egyformán) szociális misszió formájában és keretében dolgoznak a laikusok papi vezetéssel. Az ifjúságot, a munkásságot és a művészeket pedig

osztályharcra próbálja megszervezni a különböző színű és jelszavú baloldalt,

Nevelésről lévén szó, nekünk pedagógiailag kell felvetnünk mégegyszer a kérdést: vajjon lehetséges-e hát a XX. század második felében elvégeznünk azt a történelmi feladatot, mellyel a XIX. század harmadik negyede óta maradtunk adósok? (Hozzáteve azt a szomorú pluszt, hogy voltaképen a XVII. század második negyede óta el vagyunk adósodva már.)

A felelet könnyebb, mint gondolhatnók. Vagy eleven, XX. századbeli elv érvényesül^ebben a törekvésben, vagy történeti, tehát megkövült, elcsökevényesedett képzet. Erre vonatkozólag pedig nagyon pontosan mérő mértékegységünk és „lépték”-rendszerünk van: a már említett fejlődéslélektani kategóriák. A fejlődés, láttuk, időben lépcsőzetes gyermekkortól-növő gyermekkoron-pubertáson-adolescencián keresztül az érett korig. A teljes táblázat ilyenformán alakul:

Az érett ember társaslelki kategóriái: jog; művészet; tudomány; társadalom; vallás.

Az adolescensé: harc; liturgia; dogma; rítus; kétély.

A pubertálóé: totem, tabu;- remek; fogadalom; szerzet; eskü, átok.

A „növő” gyermeké: verseny; munka; gyűjtemény; csapat; mítosz.

A gyermeké: játék; spontán öröm; utánzás; ad hoc társulás; mese.

Nemcsak a fejlődés irányvonalát mutatja ez a táblázat, a visszafejlődésnek, és megöregedésnek, a divatból kimenésnek, s lassú elmúlásnak is ugyanaz az irányvonala, csak éppen ellenkező elojellel hátulról visszafelé. Egyén és közösség egyformán kezd megöregedni, elgépiesednek a gesztusai megmerevednek a formái, alsóbbrendűekké, fejletlenebbekké, erőtelennékké bátor-talanodnak a tartalmi elemei. A közösség életében a jog harccá bizonytalanodik. A művészet liturgikus kényszer-cselekedetté gépiesedik. A tudomány dogmatikussá merevül. A társadalom aktív cselekedetrendszerre és passzív alkalmazkodásra rituálissá hétköznapiasodik. Vallás helyébe a finom kétély vagy a kevésbé finom kritika lép.

Ne szaporítsuk a szót, menjünk egészen végig példaképen a tudomány vonalán. Ha tovább tart az előregezés folyamata és a szellemi arterioszklerózis még magasabb mérvű, a dogma merevségét a szabály még merevebb formái váltják fel. Még későbbben már nem tudománya van az értelmiségnek, hanem gyűjteménye. Ez az a fok, amikor a tudósok öt-hat más tudós könyvéből írnak egy hetediket. Legelső fokon már csak a technikai ügyesség, az utánzás képessége igazán eleven: a tudósok nem gondolkoznak, még csak nem is gyűjtenek többé, csak szajkóznak.

Ha figyelmesen szemléljük az osztályharcra agitáló seregét, lehetetlen nem látnunk az előregezésnek ezt a kiábrándító szellemi állapotát. Nem lehet velük vitatkozni. Már nem is a dogma merevségével, hanem egyenesen a szabály ellenmondást nem tűrő büntető szankciójával lépnek íel a más nézetet vallókkal szemben. Vallásos velleitásaik az áhítat fokán csak az eskü és átok kettőségét élik, „nem vallanak, nem bizonysgot tesznek, hanem híveik felé enuniciálnak (autosz efa), ellenfelüket pedig exkommunikálják (anathema sit). A nevelő hem tehet egyebet: figyelmezteti növendékeit az áruló jegyekre, s kellő óvatosságot ajánl. Ahogy bizonyos bñrkiütések valószínűvé teszik, hogy bizonyos égvén bizonyos betegségben szenved, úgy teszi valószínűvé bizonyos szellemi magatartás a közösségek bizonyos frakciójánál, hogy öregezés folyamata állott be köreikben, működésük ennélfogva bajosan lehet tartósan és gyümölcshozón hatékony.

El volnánk tehát veszve, nem volna csakugyan menekvés számunkra sehol, soha többé és sehogyan sem?

Íme, megint természetes rendszerben- mozogva kell megtennem a következő lépést. Emberileg nem látok megoldást. Transcendens megoldási lehetőségben azonban erős hittel hiszek.

Az áhítat fokán lehetséges a XVII. század közepének és a XX. első harmadának az áthidalása. *Egyetemes magyar lelki ébredésre érett a helyzet is, de nemzetünk maga is.*

Nem állunk példa nélkül a világtörténelemben.

Maga a XVII. század második negyede is ilyen ébredés következménye, mely a XVI. század második negyedében a reformációval kezdődött, és a XVII. század második negyedéig az egész magyarságot áthatotta az ellenreformáció antitézisében (Pázmány Péter már az ellenreformáció ajándéka). De még beszédesebb példa a finneké. A finnek 1809-ben elszakadtak a kultúrakölcsonzó svédektől és orosz fennhatóság alá kerültek. Erre az időszakra esik Paavo Ruotsalainen vallásos mozgalma, a felébredtéké. Mire ez a mozgalom mint kovász vagy só átjárta a finn nemzettestet, mint világosság bevilágolta az addigi lemi sötétséget, elkezdődött az autonóm finn nemzeti élet, s ma is egyik legszínvonalasabb közösségi életforma egész Euramerikában, a kis népek között pedig vitathatatlanul a legmagasabbrendű. Ott már minden megvalósult, ami minálunk még csak vágyalom: nincs analfabétizmus, vannak népfőiskolák, van szövetkezeti mozgalom, demokrácia, jólét, nemzeti gyökerű irodalom és művészet, nemzetközi súly és tisztesség. Kezdetben bizony még akkora mértékben nem volt nyelv sem, mint valaha nálunk a legszomorúbb időszakokban. A finn himnuszt svéd nyelven költötte szerzője, úgy kellett lefordítani jóval későbben finnre. Azt, hogy tisztességes finn ember nem ír és nem beszél többé svédül, hanem az anyanyelvén — svéd nyelven mennydörögték el az első elszánt finn patrióták.

Az a jelszó, amelyet a politika már-már elkoptatott, nagy igazságot hirdet voltaképen. Keresztyén és nemzeti Magyarország. Sorrend szerint is így lehetséges. Keresztyénné kell lenni a magyarságnak, hogy aztán magyarul lehessen magyarrá, tehát nefnzetivé lefessen. A nevelés sem lehet addig magyar, amíg a nevelők a hitat fokán papokká nem magasodnak, és önmagukon túl utalva, Jézus Krisztustól nem várják és nem nyerik nevelő munkájukhoz a transcendens erőket. A növendékeket pedig át nem járja a szeretet, amor Christi, egyszerre genitivus objectivus és subjectivus, a Krisztusból feléjük áradó, azután meg belőlük Krisztus felé törő szeretet, amely a nevelők áhítatával együtt teremheti a nevelés gyümölcsét, a naponkinti, állandó növekedést ad maiorem Dei Gloriam.